

Allami és közéletünk 1867-ben megindult lendülete káros visszahatással volt irodalmunkra. Az államintézmények és számos vállalat sok régi jó erőt vontak el az irodalomtól, a régiek helyébe újak s nem mindig jók jöttek, de ezek közül is nem egy jobbat elvont többé-kevésbbé állami és üzleti élet. De talán még nagyobb baj, hogy a politikai fejlődéssel együtt hirtelen fejlődött a sajtó is, és szolgálatba vette az írókat annyival könnyebben, mert jobban tudott fizetni, mint a tulajdonképi irodalom. A sajtó és az irodalom, különösen az ifjú irodalom e személyszerinti identitása csaknem lehetetlenné tette a kritikát, és bizonyára emberfölötti dolog lett volna, ha sikerrel nem provocálta volna az irodalmi pajtáskodást. Az ugyanazon sajtó-vállalatok körül csoportosult irodalmi erők érdekszövetségekké alakultak és nem épen objective gyakorolták a kritikát saját és más csoportok voltaképi irodalmi működése fölött.

Nem mintha a fiatal irodalom fedezte volna fel a pajtáskodást. Ellenkezőleg. A pajtáskodás

soha olyan hatalmas, hatalmát annyira kiaknázó nem volt, mint a hatvanas évek elején.

A művelendő tér sok, a munkás kevés volt. A helyzet kényszeréből folyt inkább extensiv, mint intensiv tevékenység. Sokszor panaszozzák, hogy nálunk mindenki mindenhez ért, mindennel foglalkozik, de alig van, a ki valamihez értene alaposan, a ki egynek szentelné magát egészen. Ez nem az egyesek hibája, de különben is, az ilyen általános jelenségek nem tudhatók be az egyeseknek. Ez a helyzet kényszere, ez a művelődés egyik stádiuma. A hol mindenben nagy az elmaradottság, sok a pótlandó, sok a parlag tér, kevés a munkás, nem baj, hanem áldás, a haladásnak feltétele, a javulás kezdete a sokoldalú diletantismus. Hasonló viszonyok közt keresztiül ment ezen minden nemzet. A franczia a múlt század végén, a német a jelennek elején. Ilyenkor az volna a szerencsétlenség, — ámbár szerencsére gyakorlatilag lehetlenség, mert épen a helyzet maga kizárja, — ha a munkás erők mindenike külön szük térre szorítkoznék; műveletlenül maradna a legtöbb tér, hiányoznék a kapocs az egyes törekvések közt, és hiányoznék a kapocs a nemzet zömével, hiányoznék a hatás reá. Az intensiv culturát mindenütt meg kell hogy előzze az extensiv. Csak ha ez előkészítette a tért, csak ha az általános műveltség bizonyos összegét általánosította a sokoldalú dille-

tantizmus, mehetnek át az egyes munkások sikerrel egyes ágazatok intensív művelésére.

Ma is még ebben a stádiumban vagyunk, ámbar előrehaladva annyira, hogy az intensív szakműködésre már kedvezőbbek a viszonyok és egyesek egyes ágazatokban sikerrel térhettek erre.

De a hatvanas évek elején egészen benne voltunk a sokoldalú dillettantizmusban. Ehhez hozzávéve a nemzet nehéz helyzetét az idegen uralommal szemben és viszonyaink kicsinyességét és szegényességét, természetes, hogy nemcsak ugyanazon embereket találtuk mindenütt, a sajtóban, tudományos, pénzügyi, politikai testületekben, hanem hogy ezek közt a legmozgékonyabbak rendkívüli hatalmat is gyakoroltak. Nem épen a legtehetségesebbek; nem azok, a kik egy dologban rendkívül kitűntek, hanem azok, a kik mindig jelen voltak mindenütt, a legszívósabbak, a legmakacsabbak, legtürelmetlenebbek. Nagy dolgokat nem végeztek, de kicsiny dolgokban nagyok, személyesekben hatalmasak voltak. Harczok, legyőzések, végre érdekek által szült alárendelések, kibékülések és szövetségek útján ilyenekből alakult, köztük úgy az említett tulajdonokra, mint általános, bár felületes műveltségre, és munkaképességre a legkíválóbbnak, Csengery Antalnak vezetése alatt, az a hatalmas clique, melyben a vezér maga mindig annyit nyomott, mint együtt a többi. Csengery kicsiny dolgokban és különösen személyes

ügyekben példátlan hatalmat gyakorolt Magyarországon. Ha ennek magyarázatát keressük, sem rendkívüli személyes positiót, sem tetteket, sem nagy tulajdonokat nem találunk. Legbuzgóbb discsérői sem tudnak egyebet felhozni, mint hogy nagy stylistá. Pedig ez sem áll. Inkább csak correct stylistá. Mindig világos és mindig kifogástalanul szabatos. De erő és báj, szín és hangulat, a mi a nagy stylistát teszi, egyaránt hiányzik irmodorában. Tudományos működése idegen buvárlatok és eszmék ismertetése, gyakran a dilletantismus jellegével, másod kézből véve. A szépirodalmat csak kevésse művelte. Saját iratai közt csak a negyvenes évek politikai férfainak jellemzése foglal el kiválóbb helyet. Államiratot szerkesztett többet és nevezetést, de csak szerkesztette, csak a fogalmazás az övé, nem az eszme. Másodiknak ott volt sokszor, alkotónak, kezdeményezőnek soha, hacsak nem a népbankoknál, és itten siker nélkül. De mindig ott volt mindenütt. Sokoldalú ismeretekkel, hideg józansággal roppant munkaerőt, szívósságot, makacsságot és türelmetlenséget kötött össze, mely a meggyőződés erejével imponált, de gyakran nem volt egyéb, mint az idegen álláspontnak megértésére képtelen korlátoltság. Erről a korlátolt türelmetlenségről tanuskodik az is, hogy ellenmondást is sérelemnek vett, és sérelmet nem bocsájtott meg soha, és hogy a hol csak tehetett, felekezeti tekinteteket követett. De a hol valamely téren tényleg

hatalmas tekintélylyel találkozott, ildomosan alárendelte magát, és ügyesen játszotta a második hegedűt, vagy félre vonúlt és hallgatott, és csak rejtekből, csak titokban duzzogott. Így szerezte és növelte befolyását folytonosan és mindenütt és kiaknázta leginkább személyes dolgokban, mert ez által fokozhatta leginkább személyes befolyását. Sajtóvállalatnál, pénzügyetnél, tudományos testületnél nem volt állomás betöltendő, hogy ne lett volna régen készen tartott jelöltje, a kinek érdekében fáradhatlan volt. A ki nem volt calvinista, előre is ellenszenvét birta. Esztergomi érseknek és budapesti főrabbinak is leginkább calvinistát szeretett volna. De a főtekintet mindig az volt, hogy az illetőtől mindenkorra megbízható alárendelést és odaadást várhasson. Leghatalmasabb a tudományos intézeteknél volt. Az irodalmi világban tudja mindenki, hogy még ma is mindenkre nézve, a kinek ambíciója, hogy az akadémia vagy a Kisfaludy-társaság homályos illusztrálásainak, számos mediocritásainak társa legyen, fél siker, ha calvinista — nagy akadály, ha zsidó, katolikus vagy lutheránus.

Az akadémiák általán a correct mediocritásnak, a szellemtelen conventionalismusnak tenyésztői. Az önálló gondolkodást nem kedvelik, mert ez ritkán kerülhet el minden tévedést, mindenesetre eltér a már acceptált felfogástól; a genius ujitása iránt is ellenszenvvel vannak, míg conventioná-

lissá nem vált. C s e n g e r y befolyása mindezt fokozta nálunk. Hatalmának virágkora volt egyuttal virágkora a középszerűségek előretolásának, a cliquek katekismusával vagy épen érdekeivel el-lentétbe jutó tehetségek leszorításának, a miben annyira ment a clique, hogy nem egyet kiszorított még kenyérkeresetéből is, mindenesetre távol tartotta az ilyeneket mindazoktól az állomásoktól, melyek fölött rendelkezett sajtóvállalatoknál, egyesületeknél és intézeteknél, féltékenyen őrizve és tartva fen azokat a pajtásoknak és clienseknek. Mert a tévutra jutott tehetséget — és csak a szellemtelen középszerűség nem jut soha tévutra, — a clique nem felkarolni, utba igazítani, hanem leszorítani, tönkre tenni igyekezett és nemcsak szellemileg, hanem ha csak lehető volt — és hatalmánál és kicsinyes viszonyainknál fogva gyakran volt lehető — anyagilag is.

Látható tehát, hogy a pajtáskodást nem a fiatal irodalom találta fel. De eltanulta s kedvező viszonyok közt általánosította. A sajtóvállalatok megszapordtával a fiatal irodalomnak is bizonyos hatalom került kezébe és az illető csoportok, melyek ritkán elvek és eszmék, néha rokonszenvek, de tulnyomóan érdekek alapján kerültek össze, éltek a hatalommal, megalakították a kölcsönös dicséretre és előmozdításra külön kisebb-nagyobb cliquejeiket.

Ezek között legtöbb sikerrel dolgozott az, mely a „K á v é f o r r á s“ után nyerte nevét. De a legtöbb eszközzel is rendelkezett.

Nem a véletlen hozta őket össze a fürdő-utczai kávéházban. A „Kávéforrás“ pajtássága nem volt egyéb, mint az Andrássy-Ludassy-féle sajtóosztály. Tagjai részint mint hivatalnokok voltak ottan alkalmazva, részint mint független hírlapírók akartak szerepelni, de a rendelkezési alaptól húzták jövedelmük legnagyobb részét és Ludassy vezényszavára irtak. E két fajta író lassanként mind összekerült a „Kávéforrás“-ban és ott töltötte napjának nagy részét. A ki sem az egyikhez, sem a másikhoz nem, tartozott nem igen maradt s nem igen maradhatott köztiük.

Szellemdús, érdekes társaság volt. Ludassy a sajtófőnök, értette mesterségét, becsülte és kereste a tehetséget, s a mi tehetség a sajtóosztály számára megnyerhető volt, Ludassy megnyerte. De értett a mesterségéhez különben is. „Leben und leben lassen“ volt jelszava. A rendelkezési alapot nem kímélte, és tudta, hogy csak az veheti igazán hasznát az ujságírónak, a ki mindig jó kedvben tartja. Halomra alapítottak a hivatalos és félhivatalos új közlönyök, központiak, vidékiek, politikaiak, szépirodalmiak, még élelzap is, a „Borsszemjankó“, s ezeknél nemesak munka és fizetés, hanem befolyás is jutott a „Kávéforrás“ íróinak. Ha dictando irtak a közügyekről, szemé-

Ilyes ügyeikben szabad volt a vásár, s e szabadsággal bőven éltek. A kölcsönös magasztalás híresztelő trombitája nagyobb buzgósággal nem fúvatott soha. Hogy az irodalmi pajtáskodás művészete mily sikerrel gyakorolható, bizonyítja az, hogy milyen reclameot tudott csinálni a „Kávéforrás“ legtehetségesebb két tagjának, Rákosi (Kremser) Jenőnek, és Dóczi Lajosnak Dux Baruch.) Addig hirdették őket nevezetes költőknek, míg nem csak a publicum, hanem a többi fiatal irodalom is elhitte, hogy azok.

Az ilyen reclame ellen küzdeni felesleges. Mert végre is ephemernek bizonyúl elébb-utóbb minden eredménye.

De Rákosi és Dóczi magában véve is elég érdekes és figyelemreméltó író, hogy maguk miatt is foglalkozzunk velük.

A pajtásság majd classicai, majd Shakespearei törekvéseket és irányokat akart Rákosira, spanyolt Dóczira ráfogni. Mindez legfelebb külsőségeken alapúl. Leginkább a német romantika befolyása érzik rajtuk. Mindenesetre irodalmunkban külön álló és szorosan rokon jelenségek. Mind a kettőnek legnagyobb baja, hogy emberei nem emberek. Mind a kettőben van pezsgő adomány a bohózatra. Aesopust, Rákosi első sikerét a reclame classicai vigjátéknak hirdette; pedig sem nem classicai, sem nem vigjáték, hanem bohózat és legfelebb külsőségekben classizál. A mi

benne hat, a mivel hódított, az a bohózatos, nem is mindig magasabb, bár többnyire szellemes és izléses bohózatos volt. Kár, hogy Rákosi utóbb kicsinylette és magasabb vigjátékot és tragédiát akart erőszakolni; ezekben is ki-kütt a bohózat költője; de hiányzik ezekre az alkotó erő. Mind Rákosiban mind Dócziban van sok színi hatásérzék, mely utóbb routine-ná fejlett; ragyogó szellem, szikrázó élez, mély és költői kedély, kissé érzелgős, néha világfájdalmas hangulattal, de gyakran igaz és egészséges, és ahol különösen egy-egy hangulatnak festésében ez nyilvánul — és nem ritkán nyilvánul, a mi ritka dolog, a női szív hangulatainak festésében, — ott valódi gyönyört nyújt. De alkotó erő nem hogy nagy modorú drámai költeményre, hanem még egyetlen jellem alkotására sincs. Egyetlen jellemet nem képesek egészben rajzolni, annál kevésbbé szemünk láttára fejleszteni, a mi persze hogy legnagyobb feladata költői lángelmének. Rákosi még inkább rendelkezik legalább egyénítő egyes vonások fölött. Dóczy éppen nem. Mondták, pórleánya úgy beszél mint királynője, királya úgy mint udvaroncza. Nem igaz. Valamennyi úgy beszél, mint Dóczy Lajos, a mi valamennyire nézve mint egyénre, kétségkívül igen hízélgő, de mint drámai alakra éppen nem előnyös.

Azt sem találjuk, hogy különösen magyarosak volnának. Ha már valami fajjellemet keres-

nünk kell, nem magyar, hanem semiticus fajjellemet kell véleményeznünk. Az említett ragyogó tulajdonok daczára absolut hiánya a harmonicus nagy alkotás erejének szintén erre utal. Igaz, hogy iparkodnak magyarosoknak lenni. De ez az iparkodásuk inkább azt az impressiót teszi, mintha nagy fáradsággal a nép ajkáról és olvasmányokból összehordanának magyar szólamokat és azokkal egészen mechanice megspékelnék műveiket úgy, hogy ezeknek alapjokban magyar-talansága annyival inkább kiri. Ezzel is úgy vannak, mint néha-néha felsurranó nem kevésbbé mesterkélt élezeléseikkel. A „Budapesti Szemle“ egyébkép kimutatta, hogy „Faust“ fordításában Dóczyi mennyire forgatta ki a magyar nyelvet; azt hiszem, könnyen ki lehetne mutatni, hogy a fordítás nemesak a magyar nyelvet, hanem kiforgatta Göthét is.

Ifjabb költői irodalmunk egyik legjelentékenyebb termékének Arany László költeményét „A déli-bábok hősét“ tekinthetjük. És megvallom, Arany Lászlóval együtt emlitenék egy másik költőt, Beöthy Zsoltot. Talán újat, de nem egészen alaptalant mondok, ha rokonoknak mondom „A délibábok hősét“ és „Kálózdít“, noha mindenkinek költője külön irodalmi egyén és még több különbség is van köztük, mint az, hogy az egyik ver-

selő, a másik prosaista. Mindkettőben ugyanaz a szellemi áramlat, rokon világnézet; alapjukban ugyanazok a conflictusok, melyek közéletünk és társadalmunk ziláltságában látszanak mélyen gyökerezni. Pessimismus; a hősnek eszményi nemes célokra merész törekvése; valóságos láza a magasabb vágyaknak; de a vágyak lázával szemben erőtlenség, leverő csüggedés; a benső igazság összeütközése a külső valósággal; kiábrándulás; undor; kétségbeesés; s újra s újra kiujulása a reménynek, a bátor harcznak; de örökös cseréjével a czelnek; erőfecsérlés, téveteg kapkodás; állhatatlanság, végre elerőtlenedés; dicstelen bukás.

Egy vergődő társadalom rettentő kinjainak megdöbbentő tükrözése a költő képzeletében. Mind a kettő jelentékeny magában is, és még jelentékenyebb volna, ha ki lehetne mutatni, hogy a nemzeti költészet új iránya, mely közállapotunkkal szerves összefüggésben van. És úgy látszik, hogy az. Mert bár egészen más nemű író, de Ábrányi Kornél rövid idő alatt már a harmadik, a ki nagyobb költői műben, a „Dicsőség boldja“, ugyanazt az áramlatot követi. Csupán a délibábok hősének hatása-e ez? Vagy nem-e inkább egészen különböző irodalmi egyéniségeknek spontán találkozása mélyebb medrű áramlatban? Kulturai és irodalmi szempontból figyelemre méltó kérdés. Ha ez mélyebb áramlat, még érdekesebb. A három műnek bármilyen különböző alakja, erénye hibája, kö-

zós vonás az is, hogy a végén ellapúl, nincsen befejezés sem győzelmes, sem tragikus, elvész a költészet a prosa homokjában. Nincs-e talán ennek is mélyebb oka?

Az irányt, a mit ebben látni vélek, vagy azt, a mit ebben az irányban látok, nem tudnám egyhamar kifejezőbben jellemezni, mint ha azt mondom, hogy Schopenhauer világnézlete tükröződik benne. És költészetünk ilyen iránya nem nélkülözné a causalis nexust a nemzeti élet jelen stadiumával.

Mert nem azt mondom, de nem is hiszem, hogy az a három író olvasta Schoppenhauert, megtetszett neki, és hatása alatt irtak volna költői műveket. Olvasták, nem olvasták, melyikük olvasta, nem tudom. Nem hiszem, hogy mind a három olvasta volna. De ez az olvasás sem a háromnak találkozását nem magyarázná, sem nem vezetett volna ez alkotásokra. Mert nem reminiscencia, nem receptió azokban ez a világnézet, épen nem affectatio, hanem őszinte és egészen önkénytelen nyilvánulása az élet felfogásának. És hogy így fogják fel, ilyennek látják az életet, így tükröződik bennük és nem másképp, bennük, a kik mindhárman fiatal emberek, határozó benyomásait a jelenből nyerik, azt sokkal inkább lehet magyarázni az egész nemzeti élet jelen viszonyaiból. A legujabbakból, mert mind a három mű, mind a három író a legujabb napoké.

De különben is, az a világnézet nem Schopenhauer kizárólagos sajátja. Nem ő csinálta, hanem ő formulázta a leghathatósabban. Schopenhauer idejében ez volt a német nemzeti életből folyó világnézet és a böleselkedő német nemzetnél. Schopenhauer maga ennek szükségszerű következménye volt. De nem csak a német nemzeti élet, hanem általán a kornak egész szellemi élete erre a világnézletre vezet, és a különleges nemzeti viszonyok csak arra lehetnek befolyással, hogy korunk melyik szakában, melyik évtizedében nyilvánul élesen és emelkedik uralkodóvá ez a világnézet ennél vagy annál a nemzetnél. A németektől egészen függetlenül nyilvánult az olasz Leopardinál, az amerikai Poe Edgarnál, nyilvánult az oroszoknál, sőt daczára annak, hogy az angolok eshettek egészséges viszonyaiknál fogva legkevésbé áldozatául, nyilvánult igen élesen az ifju Disraelinél is.

Schopenhauer után azért nevezhetjük, mert ő képviselte mint bölcseész, és képviselte e világnézletet, a pessimismust, ha a következetességekben újabb tanítványai, kivált Hartmann, a „Philosophie des Unbewussten“ hirre kapott szerzője, tovább is mentek, mégis a leg-erőteljesebben, a legmélyebben, a legrendszereztebben.

„Akarat és törekvés“, mondja Schopenhauer, az embernek egész lényege, olthatatlan

szomjhoz hasonló. Minden törekvés szűkölködésből ered, elégtelenségből a meglevő állapottal, szenvedés tehát a meddig kielégítve nincs. De maradandó kielégítés nem létezik; sőt mindig csak újabb törekvésnek lehet kiinduló pontja. A törekvést minde- niütt sokszorosán korlátozva, küzködve látjuk, tehát mindig mint szenvedést: végső célja a törekvésnek nincs, tehát se vége, se hossza a szenvedésnek Az ember, mint akaratának legtökéletesebb objectivációja, e szerint valamennyi lény közt a legszűkölködőbb, legtöbb szükséglettel bir: concret akarás és szükséglet minden ízében, ezer- nyi szükségletnek concrementuma. Így áll a földön, magára hagyatottan, bizonytalanságban minden iránt, csak szűkölködése, igényteljessége iránt nem. Ehhez képest rendszerint betölti az egész emberéletet a gond a létnek fenntartására ilyen nehéz és napról-napra újon jelenkező követelmé- nyek közt. A legtöbbnek élete nem egyéb, mint szakadatlan küzdelem magáért ezért a létért, tel- jes bizonyosságával annak, hogy végre is elvész. De a mi őket kitartókká teszi ebben a fárada- lomteltjes küzdelemben, az nem annyira az élet kedvelése, mint inkább az irtózat a haláltól, mely azonban kikerülhetlenül ott áll a háttérben, és elő- léphet minden pillanatban. Tenger az emberélet, tele sziklákkal, örvényekkel, és ezeket kerülgeti az ember a legnagyobb óvatossággal és gondnal, tudva bár, hogy ha mindjárt képes is lesz a leg-

nagyobb erőfeszítéssel és mesterséggel rajtuk keresztül kanyarogni, épen ez által minden lépéssel közelébb jut a legnagyobb, a legteljesebb, a kikezülhetetlen és orvosolhatatlan hajótöréshez, sőt egyenesen annak evez; a halálnak: ez a fáradalmas utazásnak végcélja, és rosszabb reá nézve valamennyi elkerült sziklánál. Ha hiányoznak az akaratsnak tárgyai, a mennyiben megfosztja tőlük az embert a nagyon is könnyű kielégítés, akkor iszonyú üresség és unalom fogja el, azaz, elviselhetlenül terhére lesz egész lénye és léte. Nem tud vele mit kezdeni, és szabadúlni akar terhétől, érezhetlenné akarja tenni, az időt ölni, az unalomtól menekülni akar Akarás és elérés közt folyik az emberélet. Az óhaj természeténél fogva fájdalom, a czélérés gyorsan szül jóllakottságot: a czél csak látszólagos volt: birása megfosztja ingerétől; újabb alakban áll be csakhamar az óhaj, az igény; ha nem, akkor sivárság, üresség, unalom következik, melyek ellen nem kevésbé kínos a küzdelem, mint a szükség ellen.“

Ezekből azt vonja le, hogy az elégedettség, vagy a mit közönségesen boldogságnak neveznek, voltaképen és lényegileg mindig csak negatív, sohasem pozitív. Nem önmagában boldogításunk, hanem mindig csak óhajunk kielégítése. Mert óhaj, azaz hiány, minden élvezetnek előzetes feltétele. De a kielégítéssel megszűnik az óhaj, s ennélfogva az élvezet. A kielégítés, a bol-

dogítás nem lehet tehát több, mint felszabadítás valami fájdalom, valami szükség alól. Csupán két kivételt enged Schopenhauer (melyet egyébiránt tanítványai azóta már szintén megtámadtak), a tiszta megismerést, tudást, a mennyiben minden akarattól távol marad, és a szépnek élvezete, a művészetben való gyönyör, de ezek is csak azért, mivel kiemelnek bennünket a realis létből, ennek résztvétlen nézőivé avatnak bennünket. De mivel magasabb képességeket igényelnek, ez is csak kevésnek juthat osztályrészül, és ezt a keveset is magasabb szellemi organisatiója sokkal nagyobb szenvedésekre kárhoztatja, mint a minőket valaha érezhetnek a tompák.

Mindenesetre látható, hogy a kettős kivétel, melyet Schopenhauer concedál, az önmagán kívül eső cél és akarat nélküli való tudás, és a művészetben való gyönyör: először elzárkozást, másodszor tétlenséget igényel. E szerint a világnézet szerint semmi esetre sem képzelhető maradandó elégyűtség a világgal való contactusban, és az actióban. Elégűtség legfelebb az elzárkozott inactivitásban van, ez is csak ritka képességek mellett.

Azt hiszem, hogy ez nem áll. És ha ebben van Schopenhauer felfogásának veleje, ebben van hiánya is. Igaza van mindenben. De megfelelkezik egyről. A tiszta tudáson és a szépnek gyönyörén kívül van még valami, a mi baj és küzdelemnek közepette is maradandó elégyűtséget nyújt: több nincs,

de egy van. És ez az egy nem csak hogy nem kívánja, hanem egyenesen kirekeszti az elzárkózottságot és az inactivitást, és ez az egy nem egyéb, mint az odaadó önfeláldozás, a kötelességteljesítés. Erről a momentumról megfélekedzik Schopenhauer világnézlete és ezért csak ottan, de ottan mindig fel fog emelkedni az övével rokon világnézet, a hol az áldozó önmegtagadásra, a kötelesség teljesítésére hiányzik vagy a hit, vagy a szeretet, az előbbivel együtt a tárgy, az utóbbival együtt a képesség. A hol van eszmény, akár vallási, akár honfiúi, akár családi, akár egyszerűen baráti vagy szerelmi, a hol van ebben az eszményben való hit, van hozzá való szeretet, ottan az odaadás, az áldozás, a fáradozás, maga a nélkülözés és a szenvedés ez eszményért a maradandó boldogságnak kiapadhatlan forrásává válik, és fokozódik mentől nagyobb az aktivitás, és evvel együtt a külvilággal való contactus. De a hol kiveszett az eszmény, megdőlt a hit, kihalt a szeretet, ott nem marad egyéb semmi mint az önzés. És ottan fog felülkerekedni mindig a pessimismus, a kétségbeesés világnézlete. Mert mihelyt a boldogság keresésében a kiindulást és a czélt nem önmagunkon kívül, hanem önmagunkban akarjuk megtalálni, igazán lesz Schopenhauernek, hogy boldogság nem létezik, hogy az élet tantalusi kín, melyben a vágy sovárogo kielégítés, kielégítés szomjazik vágy után, mert minden önző törekvés kielégítő voltában muló

czélra irányúl, melynél az elérés öli meg a becsét, szüli meg a közönyt, úgy hogy az élvezet csak pillanat. Végtelen, eszményi törekvés hozhat csak, nem kielégítést ugyan, mert avval a törekvésnek vége volna, hanem hozhat folytonosságában küzdelmek és szenvedések közt is maradandó elégyütséget, nem zavartalan, de mégis kiapadhatlan boldogságot.

Schopenhauer philosophiája egész az utolsó jótáig áll az önzésre s az önzőkre nézve. Ezekre nézve igaza van mindenben. Ide vezet az önzés. Fásult, sivár életundorra, kétségbeesésre. De ide vezet nem csak az egyének önzése, hanem közvetve az is, ha az önzésre utalvák az egyének, ha a létező eszményekben való hit alááshatik, a szeretet tevékenységében megbénítatik. Mikor a nagy német nemzet nem csak tehetetlen volt, hanem tehetetlenségre látszék kárhooztatva lenni, mikor a 15-ös évek lelkesedésére a rideg csalódás következett be, és a német meg volt fosztva minden nemzeti eszménytől, meg volt bénítva minden eszményi törekvésben, akkor irt Schopenhauer. Mikor Olaszországban lehetetlenségeknek látszottak a nemzeti eszmények, szólalt meg Leopardi. Panaszuk az eszményétől megfosztott nemzetek panasza volt. És ennyiben mégis a leghatóságabb reactió az eszmény helyét elfoglalni akaró önzés ellen. Mert magában az, ha az eszménytelenység, az önzés végkövetkezményei egyszer tiszt-

tán formulázva vannak, ha mindenki látja, hogy az önzés csak balútakra vezethet: megnyitja az utat újra az idealismusnak, és a kétségbeesés szükséges arra, hogy újra felemelkedhessék a letiport eszmény, a hit, a szeretet.

Az önzés ezen végkövetkezményeinek formulázása és felismerése még szükségesebb ott, a hol maga az önzés tiporta le az eszményt. Itt is be fog állani, és még inkább, az életnek ama sívár, vigasztalan, kétségbeejtő felfogása. És ez a felfogás szükséges, hogy rajta keresztül ismét visszajuthassunk az eszményhez. Az amerikai democratiában uralkodó önzés és corruptió talajában termett Poe kétségbeesett költészete. Magyarországon is az önzésnek esett áldozatul eszmény, hit, szeretet, lelkesedés. Kiölte ezeket egy végzetes politikai rendszer, mely az önzésre alapította uralmát. És mikor gyorsabban mint mások eljutottunk az önzés végkövetkezetességeihez, mikor kész volt már az anyagi és az erkölcsi bankrott, akkor tükröződött a nemzet hangulata a „Délibábok hősében“, „Kálózdy Bélában“, „A dicsőség bolondjában“ egyaránt, bármi legyen különben egyenként és összesen e művek érdeme, hibája.

S c h o p e n h a u e r világnézetében nincsen egy vonás sem, melyet ne tükröztetne e három mű, és nincsen bennünk semmi — az élet és az emberi dolgok felfogását illető, — a mit tanaként ne formulázott volna S c h o p e n -

bauer. Bármennyire különbözzenek egymástól, mint ha Schopenhauer receptje után készült volna mind. Csak össze kell hasonlítani avval, a mit arról mond, hogy a legtöbb embernek mennyire üres az élete, midőn bágyadt vágyak és kinok közt, mint álmodozó tétovázás huzódik a halálig. És össze kell hasonlítani avval, a mit az életről a következőkben mond: „Az élet folytonos csalásnak bizonyul nagyban és kicsinyben. A mit ígért, meg nem tartja; ha csak nem azért, hogy kimutassa, mennyire értéktelen az, mire vágyódnék; majd a remény csal bennünket, majd a reméllett. Ha adott, azért adott, hogy megfoszszon. . . . Az élet óránkénti, naponként, hetenkénti, évenkénti kisebb, nagyobb és nagy visszásságaival, megcsalt reményeivel, minden számítást meghíúsító bal eseményeivel annyira magán hordja annak jellegét, a mi hivatta van kellemetlenné válni, hogy alig érthető, hogyan lehetett ezt félreismerni és elhinni: hogy azért van, hogy hálásan élvezzük, az ember pedig azért, hogy boldog legyen. Hiszen ellenkezőleg, ez a folytonos csalódás és kiábrándulás, mint átalán az élet minősége annak a meggyőződésnek ébresztésére látszik hivatta lenni, hogy mi sem érdemli meg törekvésünket, munkánkat és küzdelmünket, hogy megannyi javak hiúk és semmisek, a világ mindenütt bankrott, az élet oly vállalkozás, mely költségeit nem fedezi, hogy elforduljon tőle akaratumk.“

De ez a sivar felfogás nem zárja ki a humort. Van az életnek mulatságos oldala is. Csak hogy ez tán még keserűbbé teszi. Mert kiemeli Schopenhauer, hogy noha az élet egészben szomorujáték, egyes jeleneteiben mégis a komédia jellemével bír, mint ha csak sorsunk a létnek nyomorával a gúnyt akarná párosítani, úgy hogy még a tragikai személyek méltóságának sem örvehetünk, hanem okvetlen léha vigjátéki alakokká válunk.

Ime itt van „A délibábok hőse“, itt „Kálózdí Béla“, itt „A dicsőség bolondja“.

Nemcsak a többiben mind, még ebben az egyben is Schopenhauer világnézetének igazolói egész a legapróbb vonásig. Nemcsak pessimismus, a kétségbeesés, hanem egyuttal a gyöngeség, az erőtlenség beteges philosophiája ez. És mivel ezen alapúl mind a három, nem tudja megtalálni egyiknek szerzője sem a költőileg kielégítő befejezést. Voltaképen egyik sines betetőzve. A kétségbeesés sem győzelemre, sem tragicumra nem tud emelkedni. Épen a költőileg legkiválóbbnál, Arany László művénél válik ez leginkább szembetünővé. A hős egészen léhává, nevetségessé, mi több undorítóvá válik, egészen elkomiszosodik, a mű a legkellemetlenebbül ható dissonantián végződik. Nem is lehetett másképp. A költő következetes maradt. Beöthy küzködött ez ellen, de következetlenné vált; befejezése erőszakolt, nem ugyanazon,

de más értelemben még kevésbé kielégítő, s ezért szintén csak dissonantián végződik. Így Ábrányi is. De mindezt nem a szerzőknek kell betudni. Mindebben a nemzeti élet viszonyainak, a közszellemnek nyomása nyilvánul. Ez annyival bizonyosabb, mert a szerzők természetre és adományokra feltűnően különböznek egymástól. Aranyban és Beöthyben inkább vannak rokon vonások. A különbség közöttük az, hogy Aranyban szélesebb a látkör, ragyogóbb a színezés, több az erő, lüktetőbb az élet, Beöthy sivárabb, fanyarabb, nyomott, szürkével szürkébe fest, de nagyobb gonddal és csaknem angol concretismussal rajzol, Arany fölény-nyel és bizonyos hideg megvetéssel fölötteáll hősének, Beöthy, bár sok benne a fanyar gúny és ironia, mégis inkább benne él és mélyebben érez vele, Aranyban inkább gyönyörködünk, Beöthy mélyebben nyúl bele kedélyünk világába, és egész a félelmes szorultságig tud hatni érzésünkre sivár rajzaival. De közös bennük az, hogy vékonyabb, józanabb és soha el nem ragadott phantasiájukat, szűk, de szabatosan vezetett és korlátozott medrekben vezetik végig, izlés és szabatosság ellen ritkán vétének, realistikus mind a kettő, de ép oly kevésbé tudnak hevülni, mint nem tudnak a magasztoshoz, a fellengzőhöz, a lelkesedéshez emelkedni. Ábrányinál mindennek ellenkezőjét találjuk. Ha nem kellene számba venni a sok tekintetben módosító ama a befolyásokat, melyek egyrészt a

nemzeti élet különleges viszonyaiból és közszelleméből erednek és mind a háromra nézve közösek, másrészt onnan, hogy Arany és Beöthy már egészen érettek, míg Ábrányi előtt, úgy látszik, hogy még hosszabb fejlődés áll, azt lehetne mondani, hogy a két előbbin meglátszik a kálvinista, az utóbbin a katolikus. Magában a kalvinizmus kétségkívül inkább pessimista, a katholicizmus inkább optimista. A katholica vallás azt tanítja, hogy mindenki üdvözülhet, a kálvinista, hogy vannak, a kik az üdvözülésre, vannak a kik a kárhozatra predestinálva. Hogy az időnek és a modern tanoknak befolyása alatt mennyire távozott el felekezetének alapdogmáitól az egyes katolikus vagy kálvinista, az mindegy. A kálvinista és a katolikus szellem mindenben rokon marad mégis ez alapdogmákkal, és többé-kevésbbé érvényesülni fog a felekezetének dogmáitól legmesszebbre távozott egyénben is. Így érvényesül náluk is. A pessimizmusba sokkal könnyebben találja magát bele Arany és Beöthy, mint Ábrányi. Ábrányi is olyannak látja a világot, mint a másik kettő, de sem hősenek fölötte nem áll mint Arany, sem nem képes azt a mít lát, acceptálni, mint Beöthy, ha mindjárt fanyar gúnnyal is teszi, hanem fellázad ellene, néha egész az aesthetika korlátain is túltörő dühöngésig. Idealista, lelkesedő, szomjuhozza az eszményt, a magasztosra, a fellengzőre törekszik. Hevülése több,

phantasiája merészebb, igaz, hogy távol az Arany és Beöthy dressurájától, az iskolázottságot is nélkülözi, áradozik, csapong, tévelyeg, gyakran az izléstelenségig, néha a gyermekesig. Aranyé friss és tiszta, de gondosan körülgátolt és vezetett patak, Beöthyé gondos rétöntözés, Ábrányié kitörő áradat, ritkán mély, de erőszakos és messze terülő, ledöntött korlátok, de gyakran posványok is jelzik menetét. Mindez már onnan van, mert Arany és Beöthy fejlettebbek, bevégezettebbek, míg Ábrányiról hiba volna már mostan végleges ítéletet mondani. Az élet gondos, nyugodt megfigyelése, izlésének fejlesztése és nemesítése a természeti szépnek és remekeknek, nemcsak költői, hanem képzőművészeti remekeknek is odaadó tanulmányozása által, és a mit nem utolsó dolognak tartok, a finomított társas körök izlésének, módorának, külsőségeinek, viseletének, óvatos, discret és gyöngéd kifejezési módjának tanulmányozása által, végre ítéletének fejlesztése nyugodt elmélkedés és higgadt, fel nem hevülő eszmecsere, logikai és matematikai tanulmányok által, minden költőnek a legmelegebben ajánlható, kivált annak, a ki Ábrányi dispositiójával bír. Ha ilyenek által hibáit le tudná köszörülni, adományai mostani színvonalán sokkal magasabbra emelhetnék. De ezek mellett törekednie kellene több mélységre és tartalomban mint előadásban nagyobb tömörségre is. Idealismusával a három között ő volna

leginkább képes megtalálni az átmenetet egészségesebb világnézlethez, mert a feltétlen pessimizmus világnézletére nézve éppen az idealizmus kivétele jellemző.

Rómát akkor fogta el a pessimizmus, a kétségbeesés, az életundor, midőn hatalmának, gazdagságának, fényűzésének, élvhajhászatának tetőpontjára érkezett. Mert ugyanekkor érkezett oda, hogy kivesszett belőle minden eszmény. Rómának nem volt többé miben hinnie, és minden eszménynek vesztével nem maradt semmi egyéb, a miben az emberek kielégítést és boldogságot kereshettek volna, mint az önzés, ez pedig nem vezethet egyébre, mint fásultságra, elégedetlenségre, undorra, kétségbeesésbe.

A régi vallás hitet nem táplálhatott, eszményt nem nyújthatott többé. Megingott, megdőlt. A művelt osztályok világnézletéből kiszorította a philosophia és ezek közt üres külsőséggé fajult. De másfelől a philosophia nem pótolhatta a vallást, hitet és eszményt nem adhatott, mert az egyik rendszer folyton tagadta, a mit a másik állított, valamely rendszer egyes híve alkotott magának hitet, eszményt, de általán a rendszerek harcza csak scepticismusra vezethetett és a műveltek tömege előtt legalább is kétéssé vált minden, a mi annakelőtte becses, szent volt, kétéssé az erkölcsök, az intézmények, a társadalomnak alapjai. De a műveltek, köztük magának a papságnak is

ily közhangulata, ha egyébben nem, legalább consequentiáiban kihatott a tömegekre is. Ujabb s újabb meghódított tartományok istenségeinek receptiója, a caesarok istenítése végkép lerombolta a régi vallás tekintélyét a tömegek előtt is.

A democratia az imperiumra, a személyes uralomra, a szabadság kiveszésére vezetett. A szabadság kiveszése egyfelől, másfelől a coemopolita jelleg, melyet Róma annyi fajnak és népnek felszívása által nyert, a hazafi-eszményt is megintgatta.

De mindennél pusztítóbb ellensége volt minden eszménynek a corruptió, melyet a democratia, az imperium és a birodalom roppant hatalmának találkozása szült.

A democratia és az imperium szövetkezése megdöntötte az aristocratiát, de nem az emberek közti különbséget; csakhogya a szembetűnő különbség, a társadalmi állás mérlege, most már egyedül a vagyon különbsége volt. Egyuttal az aristocratia megdöntésével együtt, a tekintély helyére a tényleges hatalom emelkedett. E két körülmény szükségkép a pénzhajhászatra és a hatalom előtt való hunyászkodásra vezetett. És ez viszont nem vezethetett egyébre, mint a corruptióra. A hol csupán a pénz határoz a társadalmi állás fölött, és a democratiában mindenütt csak ez határoz, legalább rendszerint, és legfelebb a rendkívüli lángelmét véve ki, ottan csakhamar háttérbe

szorúl minden tekintet a pénzhajhászással szemben, és feláldoztatik minden a pénznek. És a hol a tekintély helyére a tényleges hatalom emelkedik, ott hűség, elv és meggyőződés áldozatul esik a hunyászkodásnak.

A mely társadalom ennyire jutott, az marta-léka már az elerkölestelenedésnek; a hatalom s a gazdagság összetorlódása a viláგuralom által sietteté e processust; erkölesi hatalom megszünt létezni; törvénynek bece se nem volt; a vádló csak ajándékokkal közeledhetett a bíróhoz; a nép csöcselékké fajult; az aristocratia elnemtelenedett; gyikolás, árulás szülön, férjen, feleségen, barátan; házasságtörés vérfertőzésig fokozva, napirenden volt; a pénznek és ez által az élvnek és a hatalomnak hajhászatában nemcsak a hazafiság, a szabadság, a becsület eszményei, hanem a női és családi eszmény is végkép kiveszett. Tiberius alatt már külön törvényt kellett megtiltani a főrendü nőknek, hogy magukat a vásárra vigyék. Az ifjú caesarok környezve hízegök és szolgálatrakész udvaroncok által, tekintet nélküli, kiméletlen, lázas örülettel vetemedtek az erköles- és természetellenes kéjelgés minden nemére; a nők s férfiak általános feslettsége mellett nagy és általános ellenszenv keletkezett a házasság ellen. A házasság régibb, szigorúbb, szilárdabb formái, a *confarreatio* és *coemptio* helyébe mindinkább az „usus“ lépett, mely tisztán polgári, magánjogi

szerződés lévén, könnyen fel volt bontható, és közkedveltségnek éppen azért örvendett, mert ennél a felbonthatóságnál fogva lényegében sokkal közelebb állott a muló időre kötött szerelmi viszonyhoz, mint a családi élet szilárd és maradandó alapjául szolgáló házassághoz. Így taszította el Cicero nejét, mivel új hozományra vágyott; Augustus kényszerítette a már szülést váró Livia férjét, hogy hagyja el, mivel maga akarta elvenni; Cato Hortensiusnak engedte át nejét barátságból, s halála után megint visszavette; Maecenas folyton cserélgette feleségeit. Paulus Aemilius minden indokolás nélkül eltaszította nejét, mondván „Uj is, jól is van dolgozva a cipőm, csak én tudom hol szorít“. A nők hasonlóképp eselekedtek s szent Jeromos említ egyet, ki már huszonharmadik férjére jutott, ennek maga huszonnegyedik neje volt.

Seneca, bölcsepsz, a ki a luxus ellen írt, és a fényűzés ellenségének tartatott, 5000 asztalt tartott házában; Julius Caesar 20,000 ilyen asztalnál vendégelte meg egy ízben vendégeit. Az emberek ettek, hogy okádhassanak és okádtak, hogy ismét chessenek.

Ekkor terjedt el a világ végéről és pusztulásáról való hit. Ekkor lőn divattá az öngyilkosság. Ha valakinek nem tetszett valami, megölte magát.

A szó szoros értelmében megváltás volt a kereszténység. Az általános kétségbeesés, minden hitnek, minden eszménynek kiveszése hódítóvá tette a kereszténység magas ideálismusát.

És modern világunk sok tekintetben hasonlít ama régi Rómához. A vallásosság helyébe általános scepticismus emelkedett. Kétségbe van vonva, meg van támadva minden. A tekintély megdőlt és ennek folytán az emberek inkább hajlandók a mindenkoritényleges hatalom előtti hunyászkodásra, mint a tekintély tiszteletére. Nincs oly hit, nincs oly eszmény, mely ellen ne harezolna szellemmel szövetkezett szenvedély. Vallásban, politikában, társadalomban meg vannak ingatva a régi elvek és ujakhoz nem tudunk eljutni. Minden forr, semmi sincs megszilárdulva, semmiben sem tudunk megállapodni, megnyugodni. Megtámadják nemcsak a vallást, nemcsak a trónt, nemcsak a társadalmi hierarchiát, hanem a házasságot, a tulajdont, sőt a cosmopolitismus és a commune elveiben a nemzeti és a hazafias eszményt is. A democraticus áramlat a pénz- és élvhajhászattal és a hatalom előtt való hunyászkodással együtt ismét a corruptió áráját hozta reánk. Az emberek semmit sem találnak többé, a miben hihetnének és miután eszményben nem kereshetik, az önzésben keresik boldogságukat, és mivel az önzésben boldogságot találni nem lehet, ismét a pessimismusra jutottak, ismét a kétségbeesés előtt állunk.

A francia forradalom óta a művelt nemzetek valamennyienél fel-fel ütődött ez a hangulat és tükröződött irodalmukban. Talán csak az angolok örvendhettek kivételnek, mert noha a művelt-

ség és a haladás minden terén az első helyre emelkedtek, virágzásnak, rendnek és szabadságnak valamennyi nemzet fölött örvendenek, feltűnő ellentétben látjuk őket mindazzal, a mit a francia forradalom óta modern eszmének szoktak nevezni. Az államegyház intézmény. A vallásosság általános és a társadalom védelme alatt áll. Az örökös monarchia megingatlanul, mondhatni szentség gyanánt áll a köztudatban. Az aristokratia az állam és társadalmi rend egyik szilárd alapját képezi és fenntartja a „noblesse oblige“ elvét az „enrichissez vous“ elvével szemben. Még az is, a kit csak hiúság és kitűnési vágy vezet, ha társadalmilag distinguálni akarja magát, nem a minden áron való gazdagodásra fog törni, a mi mindig az erkölcsi érziület rovására történik, de a democratiában egyedüli normális módja a társadalmi distinctiónak, hanem igyekezni fog tehetségeihez képest érdemeket szerezni, mert tudja, hogy ez megnyitja neki az aristocratia soraiba vezető utat. Mert az aristocratia intézményének érdeke, és mindazon nemzeti és hazafias nagy érdek, mely megkívánja, hogy a nemzeti aristocratia virágzó és szilárd legyen, két dolgot okvetlen megkövetel. Először, hogy a „noblesse oblige“ elve csakugyan eleven legyen az aristocratia tudatában, másodszor, hogy az aristocratia folytonosan kiegészítse és felfrissítse magát azok által, a kik sorain kívül tűnnek ki rendkívüli érdemek által. Csak ez súlyozhatja ellen az emberi

természetes hiúságot és irigységet, mely az aristocratia ellen intézett támadások valódi indoka. A hol ez a kettő nincs meg, ott hervadásnak és satnyulásnak indul az aristocratia, hogy előbb-utóbb a democratia győzelmének, és ennek kíséretében a közerkölcsiség és a közrend megbomlásának adjon helyet. Ezek mellett magas fokú általános hazafiságot, rendkívüli nemzeti önérzetet és a családi élet iránti mély kegyeletet találunk. Vallási, politikai, társadalmi, családi eszményekkel van tehát saturálva az egész angol élet. Az önzést dominálja mindig a kötelességérzet. A jobb angol írók regényeiben általános vonás, hogy az önzés kísértésein, a pessimismus rohamain győzedelmeskedik, és nyugodt boldogságra vezérli a hőst a „duty“ a „strong sense of duty“ a kötelességérzet, mely különösen Disraeli és Lytton remekeiben egyenesen a „noblesse oblige“ elvéből, az aristocraticus tudatból ered.

Bennünket magyarokat egész 1867-ig eszményi törekvések, a hazáért, a szabadságért, az alkotmányért való küzdelem mentett meg a hangulattól. De 1867-ben gróf Andrássy Gyula által egy szerencsétlen politikai rendszer inauguráltatott, mely az önzésre alapította uradalmát, és a corruptióra vezetett.

Nem mintha Andrássy törekvéseinek jóhiszeműségét, céljainak nemességét akarnám tagadni. De úgy látszik, mintha benne teljesen hiányoznék

a hit az emberi nemesebb tulajdonok iránt. Mintha egyáltalán nem hitte volna, hogy az emberi kebelben laknak oly tulajdonok, mint a minők a hazafiság, önzetlen buzgalom, kötelességérzet, eszméhez és elvekhez való ragaszkodás, mintha csak azt hitte volna, hogy embereket nem lehet másképp vezetni, nemzetet másképp kormányozni, mint ostorral és kenyérrel. Csakhamar rendszerre fejlett nála, hogy minden törekvését, minden számítását, politikájának minden mozzanatát az emberek önzésére alapítsa. Mind kevésbbé apellált a nemesebb tulajdonokra, mert sokkal kevésbbé hitt azokban, mint a nemtelenekben. Ezeket igyekezett tehát megnyerni, ezekre hatni, inaugurált példátlan nepotismust, a képviselőház üzletek piaczává változott, miniszterek és befolyásos párthivek az ország pénzén épített vasutakkal jutalmaztattak, minden évben volt valami új eszméje, új organisatiója, mely által százakat és százakat lehetett állami fizetésbe tenni. Ludassy által nagy sikerrel corrupálta az annak előtte tisztességes magyar sajtót, nagyszerű korteskedés folyt mindenben az ország pénzén, a közerkölcsiség rovására. Korteseszköz volt minden, hivatal, előmenetel, kitüntetés, vasút, püspökség, állami jószágbérlet, törvényszék, honvéd-állomás, stb. stb. Egy nagy ország kormányzatának egész súlyával, roppant eszközeivel az ilyen kormányzási mód rendszeresen üzve, végre is oda vezet, hogy valová lesz a feltevés, melyből e politika kiindult.

A kísértés igen nagy, az önzés sikere igen evidens, a nemzet demoralizáltatik. A hirtelen fejlődés különben is demoralizál, de ha a politikai erkölcselenség által vezéreltetik, mi sem tartóztathatja fel a corruptió rohamos terjedését. Így jutottunk oda Magyarországon is rövid hét év alatt, hogy az erkölcsi érzék csaknem teljesen kiveszett, az egykor áldozni tudó hazafiság oda jutott, hogy a hazafiak éhesen estek neki az édes hazának, becsületesnek legfelebb látszani látszott okosnak, a hitvány érdekek hajhászata indult meg, kihalt minden nemesebb ambíció, a hatalom előtt hunyáskodtak, a tekintélyt kaczagták, kiveszett a hit minden eszményben, végre minden erkölcsi tekintetnek félretételével gazdagodni, ragyogni, élvezni volt az uralkodó törekvés. Ez a törekvés oda vezetett, a hova mindig vezet. Anyagi és még inkább erkölcsi bankrottra, deficitre állami és magánháztartásban. Ez tette kietlen földdé Magyarországot, és ennek a földnek virága a pessimismus költészete. És csak, ha egészségesebb politikai irány egészségesebb közszellemet ébreszt, kaphatunk egészségesebb költészetet. . . .

Hogy mily nagy tényező nálunk a pajtáskodás, nem csak abból látszik, hogy valódi becsén felül emelkedik általa egy-egy élelmes, hanem kitűnik abból is, hogy a pajtásság nélkül elszigetelten álló igen nehezen érvényesítheti tehetségeit, és ha ki-

válóbb erővel és szívóssággal nem bír, végre is leszoritja, elnémitja, elfonnyasztja a folytonos mel-lőzés, megtámadás, lerántás. Mert az ilyen büszke csak kivételkép számíthat elismerésre, szabály lévén, hogy minden egyes pajtáság csak a maga embereit dicséri, de leránt mindenkit, a kívül ér-dek, hiúság, irigység, féltékenység folytán ellen-tétbe jut.

Hogy az az író, a ki az egész ifjabb iroda-lomban a legjobban tud szindarabot írni, sem az irodalomban, sem a sajtóban, sem a szinpadon, sem a köztudatban nem bírja az őt megillető helyet, an-nak éppen van az egyik oka. A másik az, hogy a „Magyar Állam“ szerkesztője vagy főmunka-társa.

Mert tessék elhinni, hogy ez is nagy tényező.

Ugy tudom, hogy a cultusministeriumban ta-nulmányok tárgyát képezi a nazarenusoknak a türt felekezetek közé felvétele.

Indítványozom, hogy ő excellentiája adjon be törvényjavaslatot az iránt, hogy ezentúl Magyar-országban a katholikus egyház is a türt felekeze-tek közé tartozzék.

Mert mostan nem igen türik meg. Magyaror-szágon mindenki tudja, hogy Kárpátoktól Adriáig, — és pedig méltán és helyesen — a megbotrán-kozás felháborodó szava zúgna végig, ha valaki a zsidó vallást, zsidó szertartásokat, zsidó hitelvet gúny tárgyává tenné; de senki nem gondol vele,

ha ily gúny a katolikus egyházat illeti. Magyarországon mindenki tudja, hogy mindenkinek bántatlanul szabad felekezete s egyháza mellett nyíltan és nyilvánosan buzgólkodnia, csak a katolikusnak nem, mert mindenki tudja, hogy nincs eset rá, hogy ezt katolikus ember — laicus, nem pap — megtehesse, a nélkül, hogy gúny, megtámadás és gyanúsítás tárgya ne legyen. Magyarországon mindenki tudja, hogy minden felekezetben van akárhány ember, a kit magának a katolikus szónak hallatára nem csekélyebb benső düh fog el, mint a spanyol viador-bikát, mikor vörös posztót lobogtatnak előtte a picadorok. Tudni való, hogy ezek az emberek ilyen korlátolt türelmetlenség által felvilágosodott szabadelvűséget vélnek manifestálhatni.

Báró Jósika Kálmán szindarabjaiban nincsenek felekezeti tendenciák. De magában viszonya a katolikus laphoz elegendő volt arra, hogy a sajtó alantabb rétegei nyílt gúnynyal, magasabb állásu némely közlönye is alig leplezett ellenszenvvel fogadja.

Ezenkívül Jósika nem tartozott soha semmiféle cliquehez. A sajtó-osztály félhivatalosaitól távol tartotta magát. A „Fővárosi Lapok“-nak nem udvarolt. Nem lévén calvinista, az „Akadémia“ és a „Kisfaludy-Társaság“ nagyjai közt nem találhattott protectiót. Nem volt, a ki védelmezze, nem volt, a ki neki reclame-ot csináljon. De minden

clique, melyben drámaíró, vagy drámaíró-gyakor-
nok volt, esküdt ellenségévé lett attól a pilla-
nattól fogva, hogy első darabja a nemzeti szin-
padra került. Mert a közönség tapsolt és nyilvánvaló
volt, hogy b. Jósika Kálmán igen ügyesen
tud szindarabot írni, és csak buzdításra, gya-
korlatra van szüksége, hogy virtuozitással írjon
szindarabokat, a közönség kedvenczévé, a reper-
toire uralkodójává válják. Minden drámaíró szívé-
nek rekeszeiben meg volt ijedve, és érezte, hogy
ilyen versenytárust egyesült erővel kell leszorítani.
A nyilvánvaló siker daczára unisono eltagadták
darabjainak minden érdemét.

Az igaz, hogy Jósika nem mélyedik a jel-
lemekbe. Aquarell-szerűen és inkább csak körvo-
nalokban fest. De a különbség közte és Rákosi
és Dóczy közt ebben a tekintetben az, hogy kö-
vetkezetesen alkotott jellemeket, vagy épen jellem-
fejlesztést ezeknél sem találunk, de találjuk a le-
hetetlenségek halmazát, a mitől Jósika megki-
mél bennünket. Rákosiban és Dóczyban több
költészet van, mint Jósikában, az igaz. De azon-
túl azután melyik újabb színműírónkban leljük fel
a költészet varázsát? Ha Jósikában nincs, nincs
a többiben sem, kivéve legfeljebb a „Falu rosszá“-
nak korán elhunyt szerzőjét, a ki a jellemek rajzo-
lásában és fejlesztésében, és színszerűségben is fe-
lülmulja kortársait, de a tisztán népiesre van kor-
látozva. Igenis, el lehet mondani, hogy Jósika

nem költő, de nem lehet tagadni, hogy az újabbak közt ő tud legjobban szindarabot írni, művelt légkörben és művelt közönségnek valót, és ilyen írókra szüksége van a nemzeti színpadnak, mely költői szempontból igen létes becsü fordításokból él főképp, és kár volt az ilyen írókat nem buzdítani, hogy fejlődjenek és alkotson. Csupán irodalmi és költői magasabb becsű művekkel nem lehet fenntartani a játékrendet, és nagy szükség van az olyan íróra, a ki tisztességes és érdekes eredeti újdonságokkal ellátni képes a színpadot. És Jósika arra képes lett volna, ha mesterségesen le nem szorítják.

Jósika darabjai az előkelő modern világban játszanak, és van bennük mindig valami előkelő, a szenvedélyben is valami simaság, tartózkodás, ami egészen sajtóságon hat, mint minden felvilágítás. Íróink, miután leginkább csak könyvből ismerik, éppen az előkelő modern világot tudják legkevésbé rajzolni. Jósikának e részben is érdeme van. Finomodott csinben felülmúlja minden versenytársát. Színműíróink közös nagy hibája a retorikai és lyrai declamatiók, a hosszas leírások sokasága. Jósikánál minden fárasztó, minden nehézség, úgy szólván minden felesleges szó gondosan ki van kerülve. Eszmei tartalomra talán nem erősebb versenytársainál, de soha sem vontató, unalmas mint ezek; mindig megtartja a drámáinak liktető menetét. Egyöntetűen és teljes erővel nyomul

az egész a drámai catastropha felé, éles világításban a főmozzanatok, csak könnyen érintve a mellékes; feltartóztatlanul, mint a balsors, mely embereire nehezül, hatol előre a cselekmény; van e szakgatott gyorsaságban valami megkapó, szinte balladaszerű hatás. Expositiója világos, rövid, érdeket ébresztő; az emelkedés gyors, a catastropha rohamos, erőteljes. Jósikának a nemzeti szinpadra került első darabja „A két jó barát” volt. Teljes hangulat van mindjárt az első mozzanatokban, dús ellentétek és özszeütközések, melyek érdekeltségünket megkapják, a catastrophát már előre sejtetik, és igaz drámai expositiót adnak. Az ily özszeütközésekre meg nem termett hősnek ideges túlingerültsége, melylyel boldogságát, életét elveszettnek látja, még élesebb világosságba helyezi mindezt, és előkészit a fejlődésnek rángó gyorsaságára, a hősnek túlzására és kétségbeesett vergődésére, melylyel szabadulni akar a reá vetett hálóból, holott azt így még inkább összehuzza maga fölött.

Reménytelen szerelemnek kétségbeesésében, könnyen hívő háláérzetből, melyben azt hiszi, hogy áldozatot kell így jutalmaznia, nőül vesz egy hölgyet, a ki utána halászott, egyszerűen mivel főkötő alá akart jutni.

Nem terem itt boldogság, csupán tövisei teremnek itt az elveszett szerelemnek, a házi békétlenségnek, melyet egy anyós, és szolgák, a kik a rossz lelkiismeretében ilyenekre jutott asszonynak zsoldjában állnak, még inkább elkeserítenek.

Igy találjuk Maxime-ot, midőn a szolgál kezéből egy levelet ragad ki, melyet az épen elsikkasztandó volt, a mint már annyi más levele elsikkasztatott; egyszerre tárul ki az ármány előtte: ő meg van csalva, életboldogságában megcsalva felesége által, a ki Caesar barátjának leveleit elsikkasztotta, mivel ezek terveit meghiusították, Maxime boldogságát lehetségessé tették volna. Caesar belép. Még inkább kifejlik minden. A házi nyomornak egy jelenete következik. A felvonást befejezi Madame de Barolan látogatása, a ki Valeria leányával eljött a barátnőtől tanácsot kérni leánya házassága ügyében, melyet a leányát sorvasztó fájdalomtól megindult anya tovább akadályozni nem akar. Összeüzve Maxime házassága által, melyet csak itt tud meg, távozik Valeria anyjával, kitarva kétségbeestében egész szerelmét és a kitörő vihart hagyva Maxime szívében.

Még sűrűbben huzódik össze a fergeteg. St. Marc marquise estélyén vagyunk. Caesar szerette egykor Valeriet és barátjaért mondott volt le róla. Már most Maximeban Caesar törekvései által, Valeriet kiengesztelni, a mélyen sértett Valerie tartózkodása által, nénjének cselei és du Bis herczeg, e könnyüvérű világfű megjegyzései folytán, az az iszonyú gondolat ébred, hogy Caesar kiaknázva a történeteket, magának akarja megnyerni Valeriet; örült féltékenységnek egy kitörése fejezi be a felvonást.

Maxime még az éjjel Valerie lakába tör; az izzón lüktető szenvedélynek egy jelenete következik; és a midőn a varázstiszta, szigorú vallásosságban nevelkedett Valerie kérdi, hogyan remélhet ott boldogságot, a hol hiányzik a becsület, elrohan Maxime, még inkább meggyőződve, hogy barátja és szerelmese megcsalták.

A végfelvonást párbaj előkészületei nyitják meg. Maxime elvesztette hitét sorsában, önmagában, barátjában, a világban, halni akar, látható, hogy meg kell halnia. Caesar, a megsértett, akar bocsánatot kérni, mert barátságát nem tudja feláldozni a világ fogalmainak. Maxime megvetőleg mondja gyávának. A párbajnak meg kell történni; de még egyet kísérel meg Caesar. Miután Maxime nem enged gyanujából, ki nyilatkoztatja neki, hogy távozni fog örökre; a párbaj hadd történjék meg, de ő nem képes fegyverét emelni Maximera. Maxime intézzon egy szúrást vállába, ő majd nem fogja magát védeni és a világ ki lesz elégitve. Maxime ebbe beleegyezik, de ő meg akar halni, neki halnia kell; ráveszi Caesart, hogy előbb ő intézzon egy törsszúrást szívének a komoly látszat megmentésére; ez ellen ő majd védeni fogja magát, s aztán intézi szurását vállának. Vívnak, és Maxime nem védve a szurást, Caesar törébe rohan.

E mű nem tart igényt arra, hogy benső tartalomban, bölcsészeti emelkedettségben, mély kül-

tészetben remekeljen; de oly izlésteljes, oly dús szellemben és ügyes alakításban, hogy kellemeinek, melyeket nehézkességek, göröngyösségek sehol sem zavarnak, örömet adhatta magát oda a közönség, annál örömetebb az eredeti újdonságoknál tapasztalt annyi félsiker és bukás után. Ily darabokat mohón importálnak Francziaországból mindenfelé; hogyné örülnénk neki, midőn a miénk. Szerzőben nemcsak szellem, alakítási ügyesség, a technikának és színpadnak ismerete van meg, hanem ismerete alakjainak, életöknek is, és így élénk kiszínezéssel elevenné tudja azokat teremteni minden részletben.

B. Jósika Kálmán második drámája „Salomé“, még nagyobb hatással adatott. A hatá-
sos helyzetek és meglepő fordulatok merész és ügyes feldolgozása, a valódi drámai élet erős liktetése, a feszültség, melyet szerző ébren tartani s jelenetről-jelenetre folytonosan fokozni tud, mindez magában hatásossá tette a darabot. De a darab nemcsak külső színpadi hatásban gazdag; Jósika nyelvezete, alakító ereje jelentékenyen emelkedett; tudvalevőleg az Ebergényi-Chorinszky eset az, melyet szerző darabjában drámailag értékesíteni akart. De nem csupán a törvényszéki tárgyalások dramatizálása, hanem valódi tragédia, a mit nyújt. Különösen Salomé a fiú-módra felnőtt, vad, elkényeztetett leány, kit a szerelem és fékezhetlen szenvedélye gyalázatra, és ugyan-

azon szerelem s fölgerjedt becsületérzete bűnre ragad, hogy végre csábítója keze által, kinek oka van a boldogtalannak fölébredt lelkiismeretétől rettegni, — meghaljon, a tragicus jellemfejlésnek újabb színirodalmunkban törekvésben is, sikerben is ritka kísérlete.

Azóta Jósika több darabot is irt, de azt már nem adták elő. Egy sem olyan rossz, hogy rosszabbat ne láttunk volna. „Messalina“ olyan jó, hogy jobbat keveset mutathat fel eredeti művekből a játékrend. Erkölcsi szempontból tettek ellene kifogást. De utóbb elfogadtak oly darabot, mely ellen erkölcsi szempontból sokkal alaposabban lehet kifogást tenni. Valószínű, hogy Jósika nem fog több darabot írni. És lehet, hogy ha csakugyan megszűnik concurrensnek lenni, méltányosabbak is lesznek iránta. Csak ne volna a „Magyar Allam“ szerkesztője.

Ha talán a kelleténél többet foglalkoztam vele, onnan van, mert ahoz ugyan hozzáaszkoltam már, hogy a humbugot dicsőítsék; de nem tudok hozzászokni és nem fogok belenyugodni soha, hogy tehetséget és érdemet leszorítsanak.